

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.3-2.13>**О. В. Марухленко**кандидат економічних наук,
докторант кафедри гуманітарної і соціальної політики
Національної академії державного управління при Президентові України

СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: СУТНІСНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається сутність соціального потенціалу як такого та особливостей соціального потенціалу регіону. Соціальний потенціал виступає характеристикою тієї чи іншої соціальної спільності. На відміну від біотичної спільності, заснованої на установах до пристосування, соціальна спільність являє собою сукупність індивідів, що характеризуються порівняно цілісністю. Соціальна спільність виступає як самостійний суб'єкт історичної і соціальної дії та поведінки і здійснює ту чи іншу спільну діяльність. Є й інші системоутворюючі ознаки соціальної спільності. Так, наприклад, Р.Дж. Коллінгвуд виділяє соціальну свідомість, причому не просто «свідомість», а «свідомість, спрямовану до», тобто на те, щоб індивід міг «нарівні з іншими брати участь у спільній справі». На думку Коллінгвуда, соціальна спільність вирізняється такою ознакою, як суспільна воля. Ознаками спільності (як і суспільства) є так само самоврядування, засноване на соціальній волі її громадян. Щоб існувати, спільність має самоуправлятися. Примітно, що самоврядування є цільовою функцією спільності. Наше розуміння соціальної спільності засноване на інтеграції різних трактувань цього поняття і підкреслює сутнісні його характеристики. Під соціальним потенціалом варто розуміти здатність людини, соціальної спільності до досягнення передбачуваної або заданої мети. На наш погляд, у процесі вивчення соціального потенціалу, з одного боку, важливо розрізняти потенціал як якісну визначеність об'єкта (людини, особистості, спільності, поселення, регіону), його початковий стан, характеристики володіння деякими властивостями, наявність засобів, призначених для досягнення передбачуваної або заданої мети. У цьому випадку ми маємо справу з людським капіталом. З іншого боку, варто враховувати умови, за яких цей об'єкт стає дійсністю, перетворюється на суб'єкт діяльності, втягується в цю діяльність як активна сила. У такому разі ми маємо справу з соціальним потенціалом. Коли мова йде про людину, соціальну спільність, то їх потенціали можуть розглядатися і як суб'єкт, і як об'єкт соціальної дії.

Ключові слова: соціальна спільність, національний людський потенціал, людський капітал, потреби, ресурси.

Постановка проблеми. Перспективи розвитку регіону в умовах ринкових відносин визначаються, перш за все, наявним людським і соціальним потенціалом. Неадекватність ідеологічного відображення дійсності у свідомості правлячої еліти України в останнє десятиліття призвела до недооцінки значення соціального потенціалу і формування помилкової стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню соціального потенціалу присвячено чимало наукових праць. Розглядалися соціальний потенціал молодого міста [1], соціальний потенціал

у рамках планування розвитку міста [2], управління соціально-економічним розвитком [3], розробка методики дослідження соціально-економічного розвитку регіонів [4] і т.д. Протягом останніх років увагу вчених привертають окремі елементи соціального потенціалу, як, наприклад, кадровий потенціал, соціальний потенціал трудового колективу, освітній та інтелектуальний потенціали.

Багато уваги приділяється соціально-економічному потенціалу в економіці [5]. Специфіка наукового предмета економіки обмежує розгляд цього соціального явища економічною системою. Ширші можливості дослідження соціального потенціалу відкриваються в соціології.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження сутності і значення соціального потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Соціальний потенціал – складова частина національного людського потенціалу і національного багатства. Він складається з громадських, політичних, релігійних та інших інститутів, які акумулюють творчу енергію колективів і реалізують суспільну функцію нації. Розвиток цих інститутів визначає рівень розвитку суспільства і якість політичної системи. Коли є невідповідність між ними, то в суспільстві можлива, навіть неминуха політична криза, а ефективний економічний розвиток серйозно утруднений. Саме така невідповідність між ступенем розвитку інститутів соціального потенціалу, рівнем суспільного розвитку і якістю правлячої еліти і управління, з іншого боку, є в сучасній Україні.

Найважливіша частина національного багатства – національний людський потенціал – складається з інститутів соціального потенціалу, визначає міць національного багатства, а ступінь їх розвитку зумовлює можливість перетворення національного людського потенціалу (НЛП) на національний людський капітал (НЛК), тобто якість управління. І, відповідно, навпаки.

Реалізація НЛП, чи перетворення потенціалу на капітал, відбувається, насамперед, через інститути соціального потенціалу – колективи (формальні і неформальні), що формуються за місцем роботи, проживання чи за інтересами. Поява креативного класу дала потужний стимул розвитку недержавних інститутів соціального потенціалу і створення принципово нових, здатних акумулювати творчу енергію. Особливо це помітно на прикладі появи і стрімкого зростання числа користувачів інтернетом, послугами мобільного зв'язку і, як наслідок, появою соціальних мереж.

Нині рівень і темпи розвитку економіки, суспільства і держави суттєво спочатку визначені ступенем і темпами розвитку інститутів соціального потенціалу нації. Тому сприяння цьому розвитку в інтересах прискореного економічного розвитку є не просто найважливішою умовою

останнього, а першим кроком у реалізації успішної стратегії.

У сучасній науці досі не позначено чітких відмінностей між поняттями «людський потенціал» і «соціальний потенціал». Через деяку розмитість змісту даних понять і дослідників аналіз утруднено. Незалежно від предметної схильності тих чи інших авторів спробуємо в єдиному концептуальному полі не тільки диференціювати, але і виділяти загальне і особливе в людському і соціальному потенціалі [1].

Ідея людського потенціалу, що розроблялася в рамках теорії організації праці, тривалий час диференціювалася на людську (особистісну) і соціальну складові частини. Лише під час аналізу людських потреб як мотиваторів праці було усвідомлено відмінність людського і соціального потенціалів (ресурсів).

У рамках соціологічного та соціально-економічного аналізу найбільш адекватною є модель людського потенціалу, представлена в Доктрині збалансованого розвитку, що включає соціальний потенціал як елемент людського потенціалу поряд із біологічним і духовно-моральним (рис. 1).

З огляду на складний багаторівневий характер людського і соціального потенціалу виникає дослідницька проблема порівняльного аналізу й уточнення їх якісної визначеності.

Сучасне розуміння людських ресурсів виходить із того, що у світі зростаючої глобальної конкуренції найбільш важливими факторами національної конкурентоспроможності не є земля, капітал і природні ресурси, а висококваліфіковані та мотивовані людські ресурси, а також наукова база. Як бачимо, в понятті «людські ресурси» варто звертати увагу, перш за все, на кваліфікаційні характеристики працівника та їх мотивацію. Якщо ж виходити з визначення, що робоча сила є здатність до праці, то, мабуть, у набір складників людського ресурсу варто було б включити повний перелік якостей людини, що дають їй змогу виконувати трудові функції. Йдеться про знання, уміння, професійні навички. Ці якості мають «об'єктивний» характер людського ресурсу. Але ці якості підкреслюють лише здатність виконувати певні функції в трудовому процесі.

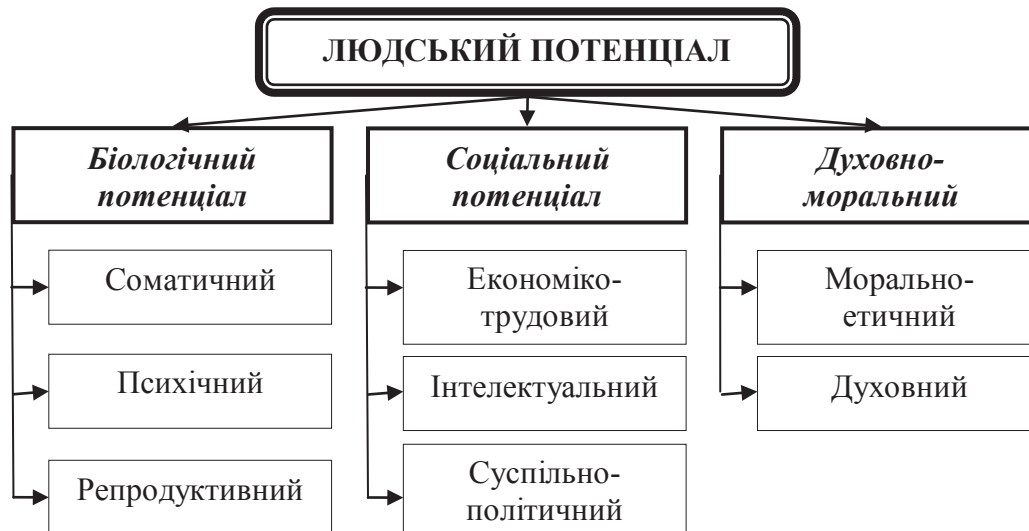

Рис. 1. Структура людського капіталу

Щонайменше, ще однією складовою частиною дефініції «людський ресурс» мала бути мотивація до праці. Саме мотив як усвідомлений стимул характеризує «суб'єктивну» складову частину людського ресурсу.

Соціальний же потенціал виступає характеристикою тієї чи іншої соціальної спільності. На відміну від біотичної спільності, заснованої на установках до пристосування, соціальна спільність являє собою сукупність індивідів, що характеризуються порівняною цілісністю. Соціальна спільність виступає як самостійний суб'єкт історичної і соціальної дії та поведінки і здійснює ту чи іншу спільну діяльність.

У сучасній науковій літературі найбільша увага приділяється проблемі вивчення і управління соціально-економічним потенціалом регіону. При цьому соціально-економічний потенціал території може бути представлений як сукупність окремих приватних потенціалів, а саме економічним і соціальним потенціалом, кожен з яких має свою якісну і кількісну характеристику.

Економічний потенціал включає виробничий, фінансовий, інвестиційний, трудовий, споживчий потенціал. Виробничий потенціал, як правило, розглядають із позицій сумарного обсягу виробництва базових галузей економіки, включаючи промисловість, сільське господарство, будівництво. Фінансовий потенціал включає обсяг податкових платежів та інших

доходів, що надійшли в бюджетну систему регіону, доходи консолідованого бюджету регіону, загальна сума балансового прибутку підприємств і організацій, частка підприємств промисловості і сільського господарства в загальній сумі балансового прибутку (збитку) підприємств і організацій регіону, загальний обсяг дебіторської заборгованості. Інвестиційний потенціал оцінюється на основі обсягу інвестицій в основний капітал, обсягу іноземних інвестицій, частці прямих іноземних інвестицій в обсязі іноземних інвестицій, частці довгострокових фінансових вкладень підприємств та організацій (без суб'єктів малого підприємництва), сальдо зовнішньоторговельного обороту. Показником розвитку трудового потенціалу є чисельність трудових ресурсів, включаючи як зайняте населення, так і працездатне незайняте населення. Споживчий потенціал розраховується на основі обороту роздрібною торгівлі, громадського харчування, платних послуг, частці непродовольчих товарів в обсязі роздрібного товарообігу.

Під соціальним потенціалом варто розуміти здатність людини, соціальної спільності до досягнення передбачуваної або заданої мети.

На наш погляд, під час вивчення соціального потенціалу, з одного боку, важливо розрізняти потенціал як якісну визначеність об'єкта (людини, особистості, спільності; поселення, регіону), його початковий стан, характеристики

володіння деякими властивостями, наявність засобів, призначених для досягнення передбачуваної або заданої мети. У цьому випадку ми маємо справу з людським капіталом. З іншого боку, варто враховувати умови, за яких цей об'єкт стає дійсністю, перетворюється на суб'єкт діяльності, втягується в цю діяльність як активна сила. У такому разі ми маємо справу з соціальним потенціалом. Коли мова йде про людину, соціальної спільності, то їх потенціали можуть розглядатися і як суб'єкт, і як об'єкт соціальної дії.

Розвиток соціального потенціалу регіону як мета соціальної політики враховує, перш за все, людину як носія трудової, політичної, громадської функцій. Це означає, що, як мінімум, на цій території мають бути люди; ці люди повинні мати здатність до виконання певних функцій; ці люди мають бути мотивовані до певної діяльності; вони мають усвідомлювати свою причетність до певної соціальної спільності.

Перший імператив формування і використання соціального потенціалу – це характер відтворення населення. Другий імператив – передбачуваний рівень відтворення добробуту людей, відтворення соціальних структур. Третій імператив – заданий результат управлінської та самоуправлінської діяльності. Нарешті, четвертий імператив – наслідок відтворення духовно-моральних цінностей.

Тому соціальний потенціал знаходить максимальну силу на найнижчих рівнях – у первинних соціальних групах, поселенських спільнотах. Соціальний потенціал регіону виявляється залежним від соціальних потенціалів нижніх рівнів соціальної спільності. Чим коротша дистанція між людьми, тим ефективніше «працюють» інтереси людини, сильнішою стає мотивація участі особистості в житті соціуму, тим ефективніші взаємодії між ними.

Що стосується використовуваного терміна «регіон», що означає область, район, частина країни або групу прилеглих країн, то, незважаючи на його смислову очевидність і поширеність, він також потребує більшої визначеності, конкретності.

З одного боку, об'єктом цього дослідження є регіони України і за таких умов в нього вкладається економіко-геогра-

фічний сенс. З іншого боку, предметом дослідження є соціальний потенціал, який пов'язаний із населенням, що проживає на території того або іншого регіону.

У зв'язку з виділенням в об'єкті дослідження поряд з економіко-географічними соціальних і демографічних характеристик регіон ми розглядаємо як обмежену територію. Вона відрізняється від інших територій постійними географічними, стійкими економічними, демографічними і соціальними характеристиками, які в своїй сукупності як ціле мають свої особливості, що дають змогу представити її як порівняно самостійне утворення, локальну середу.

Включення в поняття «регіон» соціальної складової частини дає змогу фокусувати дослідницький інтерес на соціальному чиннику як вихідному і кінцевому пункті управління розвитком території.

Аналіз показує, що найбільшу увагу в сучасній науковій літературі приділяється проблемі вивчення і управління соціально-економічним потенціалом регіону. При цьому соціально-економічний потенціал території може бути представлений як сукупність окремих приватних потенціалів, а саме економічним і соціальним потенціалом кожен з яких, як було підкреслено, має свою якісну та кількісну характеристику [1; 5].

Економічний потенціал становлять виробничий, фінансовий, інвестиційний, трудовий, споживчий потенціал. Виробничий потенціал, як правило, розглядають із позицій сумарного обсягу виробництва базових галузей економіки, включаючи промисловість, сільське господарство, будівництво. Фінансовий потенціал включає обсяг податкових платежів та інших доходів, що надійшли в бюджетну систему регіону, доходи консолідованого бюджету регіону, загальну суму балансового прибутку підприємств і організацій, частку підприємств промисловості і сільського господарства в загальній сумі балансового прибутку (збитку) підприємств і організацій регіону, загальний обсяг дебіторської заборгованості. Інвестиційний потенціал оцінюється на основі обсягу інвестицій в основний капітал, обсягу іноземних інвестицій, частки прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі іноземних

інвестицій, частки довгострокових фінансових вкладень підприємств та організацій (без суб'єктів малого підприємництва), сальдо зовнішньоторговельного обороту. Показником розвитку трудового потенціалу є чисельність трудових ресурсів, включаючи як зайняте населення, так і працездатне незайняте населення. Споживчий потенціал розраховується на основі обороту роздрібної торгівлі, громадського харчування, платних послуг, частки непродовольчих товарів у загальному обсязі роздрібного товарообігу.

Соціальний потенціал часом розглядається як сума трьох приватних потенціалів – демографічного, особистої безпеки та бюджетної забезпеченості населення. Головним критерієм демографічного потенціалу є чисельність постійного населення. Потенціал особистої безпеки розраховується на основі числа осіб, які не вчиняли злочинів із загальної чисельності населення регіону. Потенціал бюджетної забезпеченості населення розраховується на основі сукупного обсягу грошових доходів населення, частки соціальних трансфертів у сукупному обсязі грошових доходів населення.

На наш погляд, таке трактування змісту соціального потенціалу відображає інфраструктурний підхід. Методики оцінки соціально-економічного потенціалу засновані на застосуванні системи як абсолютних, так і порівняних показників, що характеризують приватні потенціали, що дозволяють дати інтегральну оцінку соціально-економічного потенціалу територій. Відмінними рисами наявних методик є відмінність у сукупності розглянутих приватних потенціалів. Якщо розглядати соціально-економічний розвиток територій із позицій безпеки, то експерти Комісії ООН із питань навколишнього середовища і розвитку в цю концепцію включають три взаємозумовлених потенціали: соціальний, економічний та екологічний. При цьому критерієм сталого соціального розвитку є така якість життя населення, яка сприяє поліпшенню демографічної ситуації, фізіологічного, психологічного, культурного і інтелектуального відтворення населення.

Соціальний потенціал регіону, поряд з організаційною формою соціальних

ресурсів, включає його просторову організацію. Соціальний ресурс у будь-якому поселенні природно включає в себе соціальний ресурс будь-якої організації, що знаходиться на його території, але має деякі особливості.

По-перше, соціальний ресурс мікрорайону, міста, села, області не можна звести до соціальних ресурсів підприємств, організацій. У цьому випадку необхідно уточнити соціальний ресурс чого – розвитку економіки, охорони природи, зниження рівня бідності, розвитку демократії або чогось ще. Інакше кажучи, соціальний ресурс у територіальному аспекті пов'язаний із цілями, які ставить суб'єкт соціального управління. Відповідно, можливі такі основні функції соціального ресурсу: а) технологічна – соціальний ресурс є продуктивною силою, в основі якої лежать знання, інформаційні системи; б) економічна, основу якої становлять виробничі відносини; в) інституційна, заснована на взаємодії соціальних інститутів; г) соціальна, орієнтована на розвиток матеріальної і духовної складових частин соціальної сфери. Можна сказати, що, в принципі, будь-який вид взаємодії людей у межах цього територіального простору передбачає використання соціального ресурсу.

По-друге, соціальний ресурс території як фактор її розвитку є елементом сукупного територіального ресурсу (потенціалу). Останній розуміється як взаємопов'язаний і взаємозумовлений комплекс наявних у певному регіоні ресурсів (людських, природних, матеріальних, фінансових, інноваційних та інших) і тих, які можуть бути залучені в суспільне виробництво з метою підвищення якості життя населення.

По-третє, соціальний ресурс як фактор саморозвитку є, з одного боку, здатністю людини і його спільнот до інтелектуального розвитку та духовного піднесення, з іншого боку – здатністю до самоорганізації (інституційної організації).

По-четверте, характеристикою рівня розвитку соціального потенціалу території поряд з інтеракцією (взаємодією індивідів) є рівень розвитку носіїв цих взаємодій – конкретних людей. Визнання первинної ролі в системі взаємодії конкретних індивідів як суб'єктів соціального

життя означає визнання інтелектуальних, моральних, психічних, фізіологічних характеристик людини, її духовних цінностей і установок як життєвої сили не тільки окремого їх носія, але й соціальної спільності. Саме реальне буття людини, вважають нині дослідники, а не належність до групи, в першу чергу, визначає буття соціуму [4].

Якщо людський потенціал вказує на родові якості суб'єкта дії, то соціальний потенціал акцентує на можливостях спільної діяльності людей, досягненні синергійного ефекту в результаті їх взаємодії. Людський потенціал формується завдяки біологічним і психічним якостям, що розвиваються в процесі соціалізації особистості. Соціальний потенціал накопичується шляхом оптимізації соціальних структур, розвитку відносин між індивідами, групами, спільнотами [5].

Загальне в людському і соціальному потенціалі регіональної, поселенської спільності полягає в єдності суб'єкта – людини як володаря здатності і мотивації до певного виду діяльності – трудової, дозвільної, громадської та ін. Базою людського потенціалу є його життєві сили, життєвий ресурс, які є метою соціального управління на цій території.

Висновки і пропозиції. Соціальний потенціал регіону не можна звести до соціального потенціалу поселень. Регіональна спільність – це конгломерат поселенських соціумів, не схожих один на одного. Тому вивчення соціальних потенціалів спільнот у регіоні представляє певну методологічну проблему.

Стан території оцінюється з позиції стійкості, збалансованості, соціальної орієнтації. Стійкість передбачає тривалість збереження умов для відтворення потенціалу території (його соціальної, природної, екологічної, господарської та інших складових). Збалансованість означає особливу для кожної регіональної системи пропорцію характеристик, складників її

потенціалів. Соціальна орієнтація включає оцінку вектора і кількісних параметрів стану соціального потенціалу території.

Таким чином, відмінність між людським і соціальним потенціалом регіональної, поселенської спільності полягає у відмінності характеристик особистості і соціуму. Особистість як синтез природного, соціального і психічного почала містити потенціал кожного з них, наприклад, фізичну силу, знання, вольовий ресурс.

Соціальний потенціал, як якісно інше утворення, містить характеристики соціальної організації окремих особистостей, їх взаємодії. Базою соціального потенціалу поряд із життєвим ресурсом людини є соціальні відносини, соціальні інститути, які також залишаються метою соціального управління на цій території.

Список використаної літератури:

1. Аглямова Г.Р. Интеллектуальный потенциал молодого города и факторы его развития (на материалах г. Набережные Челны). Москва, 2003.
2. Борщевский М.В., Успенский С.В., Шкаратан О.И. Город. Методологические проблемы комплексного социального и экономического планирования. Москва : Наука. 1975. 204 с.
3. Трілленберг Г. Модернізація освіти як чинника людського капіталу у контексті розбудови «Нової економіки». *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2005. № 4. С. 97-107.
4. Вовканич С.Й. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея. Львів : Вид-во ЛБА, 2001. 540 с.
5. Демешок О.О. Особливості соціально-економічного розвитку регіональних виробничо-економічних систем України. *Український соціум: наука – освіта – виробництво* : збірник наукових праць / за ред. д.е.н., проф. В.В. Микитенко. Київ : МНТУ та Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України, Асоціація ТЕКУ, Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2013. Вип. 4. С. 54-65.

Marukhlenko O. Social potential: the essential aspect

The article deals with the essence of the social potential of I to such and features of the social potential of the region. Social potential is a characteristic of a particular social community. Unlike biotic community based on pre-adaptation installations, social community is an aggregate of individuals characterized by relative integrity. Social community acts as an independent subject of historical and social action and behavior and performs one or

---

another joint activity. There are other systemic features of social community. For example. R.J. Collingwood emphasizes social consciousness, not just "consciousness", but "consciousness directed toward", that is, to enable the individual to "participate in a common cause" on an equal basis with others. According to Collingwood, social community is distinguished by such traits as social will. Self-government based on the social will of its citizens is a sign of community (as well as of society). In order to exist, the community must be self-governing. It is noteworthy that self-government is a goal function of community. Our understanding of social community is based on the integration of different interpretations of this concept and emphasizes its essential characteristics. Social potential should be understood as the ability of a person and the social community to achieve an intended or intended goal. In our opinion, when studying social potential, on the one hand, it is important to distinguish potential as a qualitative definition of an object (person, personality, community; settlement, region), its initial state, characteristics of ownership of certain properties, the availability of means designed to achieve the predictable or a given goal. In this case, we are dealing with human capital. On the other hand, it is necessary to consider the conditions under which this object becomes a reality, becomes a subject of activity, is drawn into this activity as an active force. In this case, we are dealing with social potential. When it comes to a person, social community, their potentials can be considered as a subject and as an object of social action.

Key words: social community, national human potential, human capital, needs, resources.